

Η παραοικονομία. Η πολιτική αντιμετώπισής της

του Κώστα Σημίτη

Η παραοικονομία αν και φαινόμενο ευρύτατα διαδεδομένο δεν έχει μελετηθεί αρκετά. Από τις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα στην Ελλάδα προκύπτουν ως κύριες αιτίες της η μεγάλη φορολογική επιβάρυνση των εισοδημάτων, οι υψηλές ασφαλιστικές εισφορές, το χαμηλό επίπεδο φορολογικής ήθικης, η ύπαρξη πολλών και πολύπλοκων διοικητικών ρυθμίσεων και οι δυσλειτουργίες της αγοράς εργασίας (π.χ. οι κοινωνικές παροχές ως αντικίνητρα νόμιμης απασχόλησης). Οι προτάσεις πολιτικής που έχουν διατυπωθεί αποσκοπούν σε μεταβολές στο φορολογικό και ασφαλιστικό σύστημα.

Η παραοικονομία στη χώρα μας (το μέγεθος της ανέρχεται σε 30% περίπου του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος) συναρτάται με δύο διαφορετικά επίπεδα κοινωνικής-οικονομικής εξέλιξης. Υπάρχουν δραστηριότητες, οι οποίες δεν καταγράφονται ή δεν εξελίσσονται μέσα στα νόμιμα πλαίσια επειδή δεν έχουν ενταχθεί ακόμη σε μία οργανωμένη οικονομία αγοράς. Τούτο γιατί η κοινωνική εξέλιξη δεν έχει φτάσει το βαθμό εκείνο, ο οποίος θα επιβάλει μορφές οργάνωσης που επιτρέπουν την καταγραφή από τις δημόσιες αρχές. Για τον μικρό αγρότη, που διαθέτει το μη αυτοκαταναλούμενο τμήμα της παραγωγής του στη λαϊκή ή στον έμπορο της περιοχής η τήρηση λογιστικών βιβλίων ή η απαίτηση να υποβάλει φορολογική δήλωση είναι υπερβολική. Για τον αγρότη-επιχειρηματία που προσπορίζεται το εισόδημά του από μονοκαλλιέργεια και διαθέτει την παραγωγή του μέσω του συνεταιρισμού ή στους ανταγωνιζόμενους εμπόρους και ταυτόχρονα επιδοτείται η υποχρέωση για κατα-

γραφή των συναλλαγών του είναι λογική. Οι δραστηριότητες οι οποίες υπάγονται σε οικονομικό-κοινωνικό στάδιο που προηγείται του οργανωμένου καπιταλισμού και αν τυχαίνει να είναι οικονομικά λόγω όγκου σημαντικές δεν είναι κοινωνικά και πολιτικά σημαντικές. Δεν αποτελούν πρόβλημα. Η παρα-οικονομία αποτελεί πρόβλημα στις οργανωμένες αγορές όπου έχει τη μορφή άτυπης παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, άτυπης διανομής αγαθών και υπηρεσιών (παραεμπόριο), άτυπης οικοδομικής δραστηριότητας, συστηματοποιημένης φοροδιαφυγής ή μιάς παράλληλης αγοράς εργασίας. Εκεί συντελεί στην επίταση των κοινωνικών ανισοτήτων, παρεμποδίζει την άσκηση μακροοικονομικής πολιτικής και επενεργεί στρεβλωτικά στην αναπτυξιακή διαδικασία. Οι δραστηριότητες που εκφεύγουν τον έλεγχο στις οργανωμένες αγορές δεν έχουν όλες την ίδια οικονομική και κοινωνική σημασία. Ο υπάλληλος, ο οποίος απασχολείται το απόγευμα σε μία δεύτερη μη δηλωθείσα εργασία δεν συμβάλει στην κοινωνική ανισότητα ή στην αναποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής όσο ο επιχειρηματίας ο οποίος δεν εκδίδει τιμολόγια ή αποκρύπτει τμήμα της διατιθεμένης παραγωγής. Διότι ναι μεν ο υπάλληλος συντελεί και αυτός στον περιορισμό των φορολογικών εισπράξεων, όπως και ο έμπορος, και έχει ένα μερίδιο ευθύνης για την ανυπαρξία πόρων που θα βοηθήσουν στη βελτίωση των παρεχομένων από την πολιτεία υπηρεσιών. Όμως ο έμπορος με τη δραστηριότητά του συμβάλει στη δημιουργία ενός πολύ πιο εκτεταμένου κυκλώματος παρα-οικονομίας, επιβαρύνει ίσως το ισοζύγιο πληρωμών με πρόσθετες εισαγωγές, ενισχύει την κατανάλωση αντί για τις επενδύσεις, ανταγωνίζεται αθέμιτα άλλους εμπόρους και προωθεί ίσως

προϊόντα χαμηλής ποιότητας. Η επίπτωση της δικιάς του δραστηριότητας είναι σημαντικότερη εκείνης του υπαλλήλου.

Είναι γνωστό το παράδειγμα της εμπορίας τιμολογίων. Βιομήχανοι ή εισαγωγείς διαθέτουν εμπορεύματα χωρίς τιμολόγια σε επιχειρήσεις, οι οποίες θέλουν να έχουν χαμηλό τζίρο για να αποφύγουν αυξημένο φόρο εισοδήματος. Οι αγοράστριες αυτές επιχειρήσεις διαθέτουν τα αγοράζόμενα επίσης χωρίς τιμολόγιο, επεκτείνουν δηλαδή το φαινόμενο. Οι αρχικοί πωλητές βιομήχανοι και οι εισαγωγείς πρέπει όμως να δικαιολογήσουν με τιμολόγια τη διάθεση των εμπορευμάτων τους. Γιατί τα εμπορεύματα, παρ'ότι πουλήθηκαν, υπάρχουν σύμφωνα με τα βιβλία των επιχειρήσεων στις αποθήκες και η Εφορία μπορεί να αναρωτηθεί που βρίσκονται όταν διαπιστώσει ότι λείπουν. Πωλούν λοιπόν τιμολόγια χωρίς εμπορεύματα σε επιχειρήσεις που θέλουν να πραγματοποιήσουν εικονικές αγορές είτε για να μειώσουν τα κέρδη τους είτε για να χρησιμοποιήσουν τα διαθέσιμά τους σε εργασίες τις οποίες επιθυμούν να αποκρύψουν. Στην αγορά σήμερα καταβάλλεται ένα πριμ για την αγορά τιμολογίων ή ο ΦΠΑ που αντιστοιχεί στο εμπόρευμα. Το παράδειγμα αυτό δείχνει ποιά έκταση και οικονομική σημασία μπορεί να έχει η παραοικονομική δραστηριότητα της επιχείρησης και πόσο πιο σημαντικός είναι ο έλεγχος των επιχειρήσεων σε σχέση με τον έλεγχο της αγοράς εργασίας. Ένα άλλο παράδειγμα επιβεβαιώνει ότι δεν είναι το οικονομικό κόστος αλλά η κοινωνική σημασία της παραοικονομικής δραστηριότητας που πρέπει να καθοδηγήσει την αντιμετώπισή της.

Η παράνομη οικοδόμηση εξασφαλίζει σ' αυτόν που χτίζει κόστος χαμηλότερο κατά το ποσό της οικοδομικής άδειας που εξοικονομείται και των εισφορών στο ΙΚΑ. Τα έσοδα που χάνει το δημόσιο δεν είναι τόσο σημαντικά. Πολύ πιο σημαντικό είναι ότι η παράνομη πράξη καταστρέφει το περιβάλλον και χειροτερεύει την ποιότητα ζωής. Το κοινωνικό αυτό κόστος επιβάλλει την αντιμετώπισή της.

Η παραοικονομία δεν είναι πρόβλημα γιατί μειώνει τα φορολογικά έσοδα. Οι μελέτες δείχνουν ότι ο έλεγχός της δεν θα αύξανε τις φορολογικές εισπράξεις σε βαθμό, ο οποίος θα εξαφάνιζε τα δημοσιονομικά ελλείμματα. Θα απέδιδε 300 δις περίπου ενώ τα ελλείμματα ξεπερνούν το 1 τρις. Η παραοικονομία αποτελεί πρόβλημα λόγω των επιπτώσεών της στη λειτουργία της οικονομίας. Παρέμβαση πρέπει να υπάρξει εκεί όπου οι επιπτώσεις είναι οι πιο στρεβλωτικές. Κι αυτό συμβαίνει σε κλάδους όπου παρεμποδίζεται η λειτουργία του ανταγωνισμού, ή η αποτελεσματικότητα των επεμβάσεων της πολιτείας έτσι ώστε επηρεάζεται αρνητικά η αναπτυξιακή ροπή της οικονομίας και εντείνονται κοινωνικές ανισότητες, κυρίως δηλαδή στο εμπόριο, τη μεταποίηση, τις κατασκευές και την οικοδομή.

Η παραοικονομία είναι συναρτημένη με το παρεμβατικό κράτος. Είναι συνέπεια του ότι η πολιτεία για να ελέγξει τις δυσλειτουργίες της αγοράς εγκατέλειψε το ρόλο του ουδέτερου παρατηρητή και επενέβη στην κοινωνία επιδρώντας στις αυτόνομες διαδικασίες της, δημιούργησε "οργανωμένο καπιταλισμό" και έτσι ταυτόχρονα την παραοικονομία, τη δυνατότητα ορισμένες δραστηριότητες να διαφεύγουν το επιβαλλόμενο

θεσμικό πλαίσιο. Η παραοικονομία υπάρχει γιατί ή η επέμβαση της πολιτείας δεν αντιμετωπίζει ικανοποιητικά το σύνολο των πλευρών του προβλήματος που επιδιώκει να λύσει ή το θεσμικό πλαίσιο δεν έχει προσαρμοστεί στις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Είναι αποτέλεσμα διοικητικής και πολιτικής ανεπάρκειας. Αποφασίζεται για παράδειγμα να φορολογηθεί το αγροτικό εισόδημα. Η απόφαση μένει όμως χωρίς ουσιαστική συνέχεια για πολλούς λόγους. Η διοίκηση δεν εφαρμόζει ένα αποδοτικό σύστημα ελέγχου. Οι παρεχόμενες επιδοτήσεις δεν καταγράφονται συστηματικά. Τα στοιχεία, τα οποία υπάρχουν στη ΑΤΕ, στην ΚΥΔΕΠ, στην υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργίας και σε άλλους οργανισμούς δεν τίθενται στη διάθεση των φορολογικών αρχών παρά με μεγάλες αντιδράσεις και καθυστέρηση. Λείπει μέθοδος διασταύρωσης των στοιχείων. Η πολιτική ηγεσία τέλος δεν προχωρεί διότι δεν είναι αποφασισμένη να επωμισθεί το πολιτικό κόστος μιάς συστηματικής και επίμονης προσπάθειας. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η παράνομη οικοδομή. Οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην έλλειψη σχεδίων πόλης. Ολόκληρες πόλεις όπως το Ηράκλειο Κρήτης και τα Λιόσια έχουν κτισθεί παράνομα γιατί δεν υπήρχε η δυνατότητα να ακολουθηθούν νόμιμες διαδικασίες. Εάν θέλουμε να περιορίσουμε την παραοικονομία χρειαζόμαστε μία διοίκηση πολύ πιο ικανή και αποτελεσματική. Δεν είναι τυχαίο ότι η παραοικονομία είναι πιο εκτεταμένη σε χώρες με διοικητική ανεπάρκεια.

Η διαπίστωση ότι την ανάπτυξη της παραοικονομίας συμβάλλει η επέκταση των διοικητικών ρυθμίσεων είναι σωστή. Τούτο δεν σημαίνει όμως ότι πρέπει να ασπασθούμε τη νεοφιλελεύθερη

άποψη και να προσπαθήσουμε σε κάθε περίπτωση να περιορί-
σουμε τη δημόσια παρέμβαση. Σημαίνει ότι θα πρέπει να δια-
μορφώσουμε την παρέμβαση έτσι ώστε να λαμβάνει υπ' όψη της
τις νομοτέλειες της οικονομίας και της κοινωνίας, τη νοο-
τροπία των διοικουμένων και το επίπεδο μόρφωσης ελεγκτών
και ελεγχομένων. Σημαίνει επίσης ότι η παρέμβαση χρειάζεται
αποδοχή και στήριξη. Αποδοχή και στήριξη δεν μπορούν να
υπάρχουν με αβεβαιότητα, αδυναμία πληροφόρησης και αντιπα-
λότητα μεταξύ διοικουμένου και διοίκησης. Όταν οι ρυθμίσεις
είναι πολύπλοκες, αδιαφανείς, δίνουν διαφορετικές δυνατό-
τητες εκτίμησης ώστε να καθιστούν τον ελεγχόμενο έρμαιο του
ελεγκτού, υποθάλπεται η παραοικονομία. Όταν το κόστος και
οι συνέπειες της συμμόρφωσης προς τις νόμιμες διαδικασίες
(π.χ. της ειλικρινούς φορολογικής δήλωσης ή της οικοδομικής
άδειας) είναι πολύ πιο αβέβαια από το κόστος μιάς ελεγχόμε-
νης παρανομίας είναι φυσικό οι επιχειρήσεις και τα άτομα να
προσπαθούν να αποκαταστήσουν μέσω της παρανομίας την αβεβαιό-
τητας στις συναλλαγές με τη διοίκηση. Το φορολογικό σύστημα,
που πολλαπλασίασε τα τελευταία χρόνια ειδικές ρυθμίσεις
συμβιβαστικές διαδικασίες, αυστηρές ποινές, τη διακριτική
ευχέρεια των ελεγκτών και έχει καταστεί δαιδαλώδες και αδια-
φανές, είναι από τους κύριους υπεύθυνους της παραοικονομίας.
Χρειάζεται απλούστευση και διαφάνεια των διαδικασιών. Η κοινω-
νική ζωή απαιτεί βέβαια όλο και πιο σύνθετες ρυθμίσεις. Τούτο
επιβάλλει όμως να καθιερώσουμε σαφείς λογικές για τις ρυθμίσεις
και όχι να παραδοθούμε στην ευκαιριακότητα που σωρεύει λεπτο-
μέρειες με αβέβαιη την κατευθυντήρια γραμμή.

Η διαπιστώση ότι η παραοικονομία είναι συνάρτηση της φορολογικής συνείδησης που κρατεί είναι σωστή. Όμως η φορολογική συνείδηση και γενικά η ηθική που διαπνέει τις σχέσεις του κράτους με τον πολίτη δεν αποτελεί φυσικό φαινόμενο. Είναι αποτέλεσμα κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων, της εμπειρίας ετών και της στάσης της πολιτείας. Σήμερα ο φορολογούμενος δεν μπορεί να είναι ειλικρινής όταν με βεβαιότητα υπολογίζει ότι σε περίπτωση ελέγχου, και αν ακόμη έχει δηλώσει με απόλυτη ειλικρίνεια όλα τα στοιχεία που ζητά η Εφορία, θα καταβάλει πρόσθετους φόρους διότι η φορολογική αρχή θεωρεί εκ προοιμίου τα στοιχεία του ανακριβή. Δηλώνει λιγώτερα για να πληρώσει τελικά εκείνα που θα πλήρωνε, αν ήταν ειλικρινής. Η στάση της πολιτείας επιβάλλει την ελαστική φορολογική συνείδηση και την φοροαποφυγή. Θα πρέπει το Υπουργείο Οικονομικών να δημιουργήσει βαθμιαία μία διαφορετική φορολογική συνείδηση. Σ' αυτό θα συνέβαλε η απόφαση σε συγκεκριμένο και διαρκώς αυξανόμενο ποσοστό ελέγχων οι υποθέσεις να κλείνουν με αγνώριση της ειλικρίνειας των φορολογουμένων και χωρίς καμμία πρόσθετη φορολογική επιβάρυνση.

Το " κυνηγητό της φοροδιαφυγής " με τη μορφή της αμφισβήτησης των στοιχείων όλων των ελεγχόμενων έχει περιορισμένη απόδοση. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι ελεγχόμενοι έχουν ήδη προβλέψει την πιθανότητα της αμφισβήτησης και έχουν διαμορφώσει έτσι τα εισοδήματά τους ώστε να μην εκταμιεύσουν λόγω του ελέγχου περισσότερα από ένα ποσό που θεωρούν λογικό.

Στο σχεδιασμό αυτό βοηθούν οι συνεχώς επαναλαμβανόμενες συμβιβαστικές διαδικασίες και η υποκινούμενη από τους ίδιους τους ελεγχόμενους διαφθορά. Για να περιοριστεί η φοροδιαφυγή απαιτείται η συστηματικότερη συγκέντρωση στοιχείων και η καλύτερη επεξεργασία τους από το Υπουργείο Οικονομικών.

Χρειάζεται μεταξύ άλλων η συστηματική διασταύρωση των στοιχείων των εμμέσων και αμέσων φόρων, η συγκέντρωση όλων των στοιχείων για επιδοτήσεις στον αγροτικό τομέα - καταβάλλονται δισεκατομύρια χωρίς να φορολογείται αντίστοιχα το εισόδημα που προκύπτει - και η κατάργηση των πολλών αριθμών φορολογικού μητρώου - υπάρχουν φορολογούμενοι που διαθέτουν διαφορετικούς αριθμούς για τον ΦΠΑ και για το φόρο εισοδήματος.

Η συζήτηση για την καταπολέμηση της παραοικονομίας δεν πρέπει να παραβλέπει, ότι στη χώρα μας οι μη δηλούμενες δραστηριότητες ευνοούνται από την ύπαρξη πληθώρας πολύ μικρών επιχειρήσεων και ενός υψηλού ποσοστού αυτοαπασχολούμενων. Όσο μεγαλύτερη μία επιχείρηση τόσο περισσότερες οι διαδικασίες ελέγχου μέσα στην ίδια την επιχείρηση, οι οποίες περιορίζουν αισθητά τις δυνατότητες αποφυγής των νομίμων διαδικασιών. Μία επιχείρηση που διαθέτει αποθηκάριους και συστήματα ελέγχου της αποθήκης δύσκολα μπορεί να διακινεί προϊόντα χωρίς δικαιολογητικά. Εάν το κάνει θα χάσει η ίδια την εποπτεία των όσων συμβαίνουν στις αποθήκες της. Στην ατομική επιχείρηση ή την επιχείρηση των δύο-τριών συνεταίρων που προσφέρουν ατομική εργασία είναι εύκολο να μην αναφερθεί η απασχόληση εργατών στις υπηρεσιές κοινωνικής ασφάλισης ή να πωλούν προϊόντα χωρίς αποδεικτικά σπιχεία. Η μικρή επιχείρηση άλλωστε θα ενταχθεί στην παραοικονομία όσο μεγαλύτερες δυσκολίες συναντά

στην αγορά - και συναντά - δυσκολίες λόγω του μεγέθους της. Στην μεγάλη επιχείρηση οι παράνομες πράξεις είναι συνήθως έργο της ίδιας της διεύθυνσης, η οποία τις αποτολμά στο μέτρο που το όφελος είναι ιδιαίτερα μεγάλο και ο κίνδυνος ανακάλυψης μικρός. Εισαγωγές μπορούν να υπερτιμολογηθούν και εξαγωγές να υποτιμολογηθούν σε απ'ευθείας συνεννόηση των γενικών διευθυντών των συναλλασσομένων οίκων. Προϊόντα όμως δεν πρόκειται να διατεθούν χωρίς τιμολόγια εφ'όσον εμπλέκονται περισσότεροι υπάλληλοι. Ο περιορισμός της παραοικονομίας απαιτεί πολιτική περιορισμού της πληθώρας των πολύ μικρών επιχειρήσεων και των αυτοαπασχολουμένων. Πολιτική που προσπαθεί να διατηρήσει τις μονάδες αυτές και να πατάξει ταυτόχρονα την παραοικονομία είναι αντιφατική. Συντηρεί και τον δυαδικό χαρακτήρα της οικονομίας. Κοντά στις μεγάλες ανταγωνιστικές οι μικρές ευκαιριακές μονάδες με χαμηλή τεχνολογία, χαμηλή ποιότητα προϊόντων, υψηλό κόστος που ανταπεξέρχονται μόνο και μόνο γιατί δεν καταβάλουν βασικά στοιχεία του κόστους μη τηρώντας τις νόμιμες διαδικασίες.

Προβάλλεται συνήθως το επιχείρημα, ότι σε άλλες χώρες όπως η Ιταλία η ανάκαμψη της οικονομίας στηρίχτηκε σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις αυτές όμως είναι πολύ μεγαλύτερες από τις ελληνικές. Δεν είναι πάντως επιχειρήσεις των μερικών ατόμων που δουλεύουν ένα μηχάνημα και επιζούν με ευκαιριακές εργασίες τις οποίες εξασφαλίζουν χάρη στη μη συμβόρφωση στους υπάρχοντες κανόνες.

Την δημιουργία της μαύρης αγοράς εργασίας ευνόησαν και ευνοούν ρυθμίσεις, οι οποίες παρέχουν συντάξεις σε πρόσωπα

που έχουν την ηλικία και τη δυνατότητα να εργασθούν παραγωγικά. Ο συνταξιούχος των σαράντα ή πενήντα ετών θα αναζητήσει κατά κανόνα μία δεύτερη απασχόληση την οποία θα προτιμήσει ανεπίσημη για να αποφύγει την φορολογική επιβάρυνση. Την παράλληλη αγορά εργασίας τροφοδοτούν επίσης οι χαμηλές αμοιβές με ταυτόχρονα περιορισμένο χρόνο εργασίας. Ο δημόσιος υπάλληλος που έχει μισθό εξήντα χιλιάδες θα επιζητήσει οπωσδήποτε μία δεύτερη μη δηλούμενη απασχόληση. Στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης χρειάζεται η καθιέρωση ομοιομόρφων κανόνων ως προς την συνταξιοδότηση (ενιαίο όριο χρόνου συνταξιοδότησης, ενιαία ρύθμιση ως προς την σχέση του χρόνου αποχώρησης από την εργασία και του χρόνου συνταξιοδότησης κ.λ.π.). Στο δημόσιο τομέα είναι αναγκαία η αύξηση της παραγωγικότητας και η μείωση του προσωπικού για να επιτευχθεί η δραστηνή βελτίωση των αμοιβών. Σκόπιμη είναι η άρση των περιορισμών που παρεμποδίζουν την μερική απασχόληση. Η μερική απασχόληση υπάρχει σήμερα σε μεγάλη έκταση αλλά λόγω των ασφαλιστικών ρυθμίσεων συνήθως δεν δηλώνεται.

Οι φορολογικοί συντελεστές είναι σήμερα ψηλοί γιατί δεν πληρώνουν όλοι φόρους. Αν η φοροαποφυγή ήταν μικρότερη δεν θα υπήρχε ανάγκη γι' αυτούς τους συντελεστές. Οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές συντελούν στην παραοικονομία. Όταν η φορολογία επιβαρύνει τα ατομικά εισοδήματα πέρα από το μέτρο που θεωρεί ο φορολογούμενος ως ανεκτό, η φοροαποφυγή αποτελεί τη συνηθισμένη διέξοδο. Γι' αυτό οι φορολογικοί συντελεστές και η κλίμακα των εισοδημάτων που καθορίζει τη φορολογική υποχρέωση πρέπει βαθμιαία να καθοριστούν με βάση

τα πρότυπα του τρόπου ζωής και δαπάνης των φορολογουμένων και όχι μόνο με δημοσιονομικά κριτήρια. Τα δημοσιονομικά κριτήρια οδηγούν σε εξωπραγματικές λύσεις. Η σκέψη να αντικαταστήσουν οι έμμεσοι τους άμεσους φόρους όχι μόνο είναι αντίθετη με αρχές κοινωνικής δικαιοσύνης αλλά και αμφίβολης αποτελεσματικότητας. Όπως έδειξε η στατιστική του Υπουργείου Οικονομικών όσο ψηλότερος ο συντελεστής του ΦΠΑ τόσο μεγαλύτερη η προσπάθεια για την αποφυγή του. Η μείωση των συντελεστών του ΦΠΑ οδήγησε σε αύξηση των εσόδων επανέφερε δηλαδή πολλούς επιχειρηματίες στη νόμιμη συμπεριφορά. Εκείνο που απαιτείται είναι η ορθολογικοποίηση των εμμέσων φόρων. Ένας πολύ υψηλός δασμός π.χ. επί των τηλεοράσεων ή των αυτοκινήτων υποβάλλει το λαθρεμπόριο. Αντίθετα σε ορισμένες περιπτώσεις άλλες μορφές έμμεσης φορολογίας, π.χ. στην περίπτωση των αυτοκινήτων τα τέλη κυκλοφορίας ή ο φόρος επί της βενζίνης, είναι πιο αποδεκτές. Δεν επιβαρύνουν την αγορά του αγαθού αλλά τη χρήση και μπορούν να προσαρμοσθούν στην έκτασή της χρήσης.

Στην παραοικονομία συνέβαλε σημαντικά η πολιτική φθηνού χρήματος και αρνητικών επιτοκίων, που ακολουθήθηκε τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα. Ο επιχειρηματίας, που μπορεί να δανεισθεί από την τράπεζα με αρνητικό επιτόκιο, θα προτιμήσει να χρησιμοποιήσει στην επιχείρησή του δανειακά κεφάλαια και να αξιοποιήσει τα ίδια κεφάλαια σε παραοικονομικές δραστηριότητες. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα με το να επαναφέρει βαθμιαία πραγματικά επιτόκια συνέτεινε στον περιορισμό των διαθέσιμων για την παραοικονομία κεφαλαίων. Χρειάζεται λοιπόν μία περιοριστική νομισματοπιστωτική πολιτική, η οποία διατηρεί τουλάχιστον πραγματικά επιτόκια.

Η παραοικονομία στην ελληνική κοινωνία είναι φαινόμενο που οφείλεται στο βαθμό ανάπτυξης της οικονομίας, της κοινωνικής συνείδησης και στο θεσμικό πλαίσιο. Λύσεις που θα μπορούν να την περιορίσουν σε μία νύχτα δεν υπάρχουν. Χρειάζεται μακρόχρονη προσπάθεια προς πολλές κατευθύνσεις. Χρειάζεται ιδίως αποφασιστικότητα για να αντιμετωπισθούν καθιερωμένες νοοτροπίες και πρακτικές και για να υπερνικηθεί η αδράνεια της κοινωνίας η οποία αποδέχεται σήμερα ένα φαινόμενο που υποσκάπτει την ανάπτυξή της.